نالی و فەلسەفەی جوانی (ئیستێتیکا)

د. عەبدوڵڵا خدر مەولوود
(زانکۆی سەلاحەدین- کۆلێژی پەروەردە)

سروشت و جوانی و شیعر، جوانی و شیعر و سروشت، شیعر و سروشت و جوانی سێیانییەکی تێک ئاڵاون، لای نالی هەر یەکێکیان دووانەکەی تر تەواو دەکەن.

ماعادلك البان ولا اللينة لينا
اذ عدلك الباريء حسنا و جمالا ٤٩

واتە: ئەگەر باری تەعالا بە گەورە و مەزنی خۆی جوانی و شۆخ و شەنگی بە جوانێک ببەخشێ، دەبێ ئەو پەری جوانە بەچی بچوێندرێ؟ چ شتێک هەیە بتوانێ مونافەسە و ڕکەبەری لەگەڵ بەژن و باڵای، نەرم و نۆڵی، ناسکی و تەواوی لە ڕادە بەدەری بکا. لە زمانی ئەبوو حەبیانی تەوحیدی دەگێڕنەوە گوتوویەتی (قسە کردن لەسەر قسە زۆر زەحمەت و گرانە)«١». منیش دەڵێم قسە کردن لەسەر جوانی شیعرەکانی یا فەلسەفەی جوانی و جوانکاری لای نالی دەبێ چەند ئاسان بێ!!؟

نالی شاعیرێکی دەسەڵاتدار و بە توانایە، بەهرە و کەرەسەکانی شیعر لەبەر دەستی وەستاون و لە خزمەتی ئەودان لە هەموو ئەو بابەت و زانیارییانەی بە شێوە و ناوەرۆکی شیعرەوە پێوەنددارن.

کوڕ تازووە تەڕ مادام سادە وەکو خوشکی بێ
ئەمما کە ڕووا سەبزە دیبا کوڕ و زیبا کچ ١٣٧

لە دێڕە شیعرەکانی وەکو وشە و بە سێ زمان وشەی جوان هاتووە (جەمال)ی عەرەبی، (زیبا)ی فارسی، (جەوان)«٢» یا (جوانی) کوردی. بە دەیان وشەی تر بەرامبەر بە وشەی جوانی ڕاگیراون و بەکاری هێناون وەکو وشەی جوانی، هاو واتای، زۆر نزیک لە ئەو. ئێمە هەندێکیان پێش چاو دەخەین و دوو دێڕیش وەکو نموونە دەهێنینەوە«٣»:

تۆ کە حۆری وەرە نێو جەننەتی دیدەم چ دەکەی
لەم دڵەی پڕ شەرەر و سینەیی سۆزانم دا ٤٦

وشەی حۆری بەرامبەر بە جوان وەستاوە، لێکچوواندنی ئەو بە (حۆری) واتە مەحبووبەی نالی حۆریە، سەرەداوەکەی ئەو پێوەندییە تەنیا جوانییە و ڕێک بەرامبەر بە یەک لەنگەریان گرتووە.

سەد حەیفە لەبۆ کەعبەیی حوسنت کە بەسەریا
نەججاشی خەتت هاتووە نەزدیکە خورووجی ١١٩

لەو دێڕەش وشەی حوسن بە واتای جوان هاتووە و توانیویەتی شوێنی ئەو پڕ کاتەوە. نالی وەکو شاعیرێکی هەست ناسک، هونەرمەندێکی گەورە دیوانەکەی دەکرێ بکرێ بە گەلەرییەک و پێشانگای گەورە و تایبەتی و بەردەوامی تێدا پێشکەش بکرێ. وەک جوانی پەرستێک تابلۆ و نیگارەکانی بە هەرلاو گۆشەوە تەماشا بکرێ جێی سەرسوڕمانە و بینەر بۆ لای خۆی ڕادەکێشێ. وێنە و تابلۆکان لای نالی ڕەنگاوڕەنگن، سروشتین، جاری وا هەیە ڕەش و سپین، وێنەیان تێدایە بە تەواوی جوانییەکەی لێ بەرجەستە دەبێ، هی واشی هەیە بە پارچەکردن یا هەر بەشێکی وەرگری جوانییەکەی لە دەست نادات. (هەر وێنەیەکی مەزن مێژوویەکی خۆی هەیە، ئەویش بەردەوام لە تێکەڵی و تێکچرژانی بیرو ئەفسانە دایە)«٤».

نالی خەمی گەورەی شیعر بووە، هەر بۆیە هەموو جوانییەکانی لە هەست و نەستییا هەبووە تەوزیفی دێڕە شیعرەکانی کردووە (ئامانجی «فەلسەفەی جوانی» یا زانستی جوانی گەیشتنە بە کەمال و تەواوی لە ڕێگای زانستە هەستییەکانەوە)«٥». هەموو ئەزموون و زانیاری و کەرەسەکانی شیعری کە لە بەردەستیدابوون تەنیا لە ڕێی جوانی و بەرزی دێڕەکانی خەرج کردووە. شێوەو ناوەڕۆک، هەریەکە و بەجیا، وێنەی هونەری شیعری کە تا دنیا دنیایە هەموو ساڵێک، بەڵکو هەموو وەرزێک کراسی خۆیان دەگۆڕن و یەکێکی زۆر جوان و قەشەنگتر لەبەر دەکەن. لە ترپە و کێش و هونەرەکانی ڕەوانبێژیش هەر مەپرسە. بۆ زیاتر ئاشنا بوون بە جیهانی جوانی نالی و جوانی پەرستییەکەی، بۆ هەر یەکێک لەو سەرە بابەتانە. وێنە و تابلۆ قەشەنگەکانی وەکو نموونە نیشان دەدەین. (شیعری مەزن کاریگەری زۆری بەسەر گیانی زەمانەوە هەیە)«٦». نالیش زمانزانێکی گەورە بووە، بە هەوەسی خۆی و بەپێی پێویستییەکانی جوانی دێڕە شیعرەکان جێگۆڕکێی بە وشەکان کردووە. وشە لەبەر دەستی نالی وەکو هەویر یا قوڕی خۆشکراو بووە، دێڕی هەیە بە وشەکان شێوەی بەسەر ناوەڕۆک لەنگاندووە یا بە پێچەوانە، دێڕی تری هەیە تەژیی و لێوڕێژن لە وێنەی شیعری و هونەرەکانی ڕەوانبێژی... تاد. بەدەیان دێڕی هەیە تێیدا گرنگی بەشێوەی داوە، دیارە (ڕێک و پێک کردنی شێوەش خۆی لە خۆیدا بەهایەکی جوانکاری تەواوی هەیە)«٧».

بێش و کەم بێ شکەم و حیرس، وەکو تیفلی ڕەزیع
زاوییە بێشکەوم و، بێ شکم و بێ حییەلم ٧٨

ئەو دێڕەش بۆچوونەکەمان زیاتر بەهێز دەکا:

بڕۆت هەر چین و پەرچەم چین لەسەر چین
ئەوەندە چینە قوربان پێم بڵێ چین ٨٦

ئەو دێڕانەی نالی کە ناوەڕۆکی بەسەر شێوەکەیدا زاڵ کردووە:

جامی تاقی مەیکەدە میشکاتی قەندیلی دڵە
شیشە پڕ قەرقەف لە ڕەفڕەف شاهی عالی ڕەفڕەفە ٩٧

هەر بۆ ئەو مەبەستە دیسان دەڵێ:

هەرچەندە گوناهی دەمەکەت بارە لەسەر لێو
حەددی چییە (نالی) کە بڵێ ماچە کەفارەت ٥٩

هەر لە دیوانەکەی بەدەیان دێڕی تۆمار کردووە، کە ئاستی شێوە و ناوەڕۆکی تێدا پارێزراوە و بەچاوێک تەماشا کراوە:

گوتی: (نالی) ئەتۆ بڕە ئەمن دێم
خوداکەی بێ خوداکەی بێ خودا کەی ١٢٦

هەمان شت لەو دێڕەش کێشەکانی شێوە و ناوەڕۆک و زۆر لێک نزیکن:

نەی کە ساحێب سڕە سەرتاپای بە ئایەی کون کونە
با تینی قیف قیف عەلا سڕی بە زاهیر قەف قەفە ٩٦

جارێکیان دۆستێکم لە جوانی و قەشەنگی، ڕێک و عەجایبی شارێک دەیگوت: هەر چۆنێک و لە هەر شوێنێک بە هەر شێوە و گۆشەنیگایەک تەماشای بکەی و بڕوانی دار و دیواری، باڵەخانە و شەقامەکانی، کووچە و کۆڵانەکانی وەک تابلۆ و نیگاری گەورەترین وێنەکێش و شێوەکار دێنە بەر هەستەکان و خۆشی و ئارامی بە گیان و دەروون دەبەخشن. هەر بۆیە (وای دەبینین کە وێنەی هونەری پردێک بێت لە نێوان گیان و سروشت هەروەها لەنێوان بە ئاگاو بووندا)«٨».

لە خەوفی تەڵعەتی ڕۆژ هەر وەکو شێت
بە ڕوو زەردی هەڵات و کەوتە کێوان ٨٠

شیعر و دێڕەکانی نالیش هەر چۆنی سەیر دەکەی لەگەڵ

وێنە و تابلۆکانی ئەو شارەی باسکرا هەر بەراورد ناکرێ، چونکە ئەوانەی ئەوێ وێنەکـان وشک و برینگ و بێ گـیـانن، بەڵام وێنە هونەرییـەکـانی نالی خـوێن لە دەمـارەکـانیـان دەگـەڕێ و لەگـەڵ مـرۆ دێنە گـۆتن و پێشدەکەنن.

دەخیلت بم نەخیلی یا ڕوتابی
وەها شیرین و سینە نەرم و دڵ ڕەق ٦٩

بۆ ڕەوانبـێـژیش دەڵێین گشت ئەو نموونانە و دێڕەکانی تری نێـو دیوانەکەی لێـواو لێـون لە هەمـوو هونەرەکانی ڕەوانبـێـژی، دەبا نالی ئەو مـافـەی شیـعـری جێـبـەجێ بکردایە، لەبەر ئەوەی ڕەوانبـێـژی وەکـو کـۆڵەگـە و ئەستوندەکانی تر شیعری کلاسیکی لەسەر وەستاوە.

ئەو نموونانەی سەرەوە نیشاندانێکی کورت و چڕ بوون بۆ ڕوانین و کەرەسەکانی جوانی لای نالی، کە بە ڕاستی هەمـوو تیشکەکـانی چاوی دڵ و هەسـتـەکـانی لەپێناو جوانی و پێش چاوخـستـنی تا دوا هەناسـەی لە کـاردا بوونە. عـیـشق و جـوانی، غـەم و مـەراق، نەمـری و جاویدانییان بە نالی و شیعرەکانی بەخشیوە.

بەریقەلبەسەر لەبەر بەرقی تەلەئلوئی لە ئالی
خەسەفەلقەمەر لە ئیشراق قیامەتی جەمالی ١٢١

گریکەکان پێش ئەفلاتوون و ئەرستۆ ئاگاداری جوانی (جـمـال) بوونە و هەسـتـیـان پێکردووە لە نووسین و بابەتەکـانیـان باسـیـان لێـوە کـردووە، لە لێکۆڵینەوە فەلسـەفـیـەکانیـشیان هاوشان لەگەڵ بابەتی تر وەک: چاکـە و ڕاسـتی باسی کـراوە (ترۆپکی گـەشـە و پێشکەوتنی بیرەکـانی جوانی لەسەردەمی کلاسیک و ماوەی نێوان سەدەی شەش و سێی پێش زایین بە دەست هاتووە)«٩». وەک سـەرچاوەکـان ئـامـاژەیان پێکردووە گریکەکان هیچ زانیـارییـەکیـان لەسـەر جوانکاری واتە (ئیـسـتـێـتـیـکا) نەبووە، بۆیە هیچ ئیـشـارە و هێـما لە نووسینەکـانیـاندا نیـیـە. ئیـسـتـێـتـیـکا وەکـو وشـە و پاشـــانیـش وەکـــو زاراوەیـەک ســـاڵی (١٧٣٥) (باومجارتن) لە نووسینێکیدا بەکاری هێناوە«١٠».

لەبەر ئەوەی جوانکاری بابەتێکی تازە و کـاریگەرە، تەوەر و لایەنێکی فەلسەفەش پێکدەهێنێ، ئەگەر بەتاڵە مـووەکیـش بێت بە هەمـوو دڵ و هەست و دەروونەکـان لێک بەستراوە، بۆیە بیروڕاو بۆچوون لەسەر لێکدانەوە و پێناسەکردنی پانتاییەکی زۆری گرتووە، لەگەڵ هەموو ئەمـانەشدا تا ئێـسـتـاشی لەگـەڵدا بێت تێـڕوانین و پێناسـەکـەی باومـجـارتن لە هەمـوویان زیاتر لە گـیـانی بابـەتەکـە نزیکتـر و تەواوتر خـۆیان دەنوێنن کـە دەڵێ جـــوانکـاری (زانســـتی تیــۆرە زانیـــارییـــە هەستییەکانە)«١١».

ئەڵلا ئەڵلا کە چ عەقڵ و چ کەماڵێکی هەیە
لەگەڵ ئەو عەقڵ و کەماڵە چ جەماڵێکی هەیە ١١٣

ئەو جـوانی و جـوانکارییـەی لە شـیـعـرەکـانی نالی دەتکێن و بە ڕووی هەسـتـەکـانی مرۆ دەتەقنەوە چێـژ و خۆشی بە گـیـان و دڵ دەبەخشن و بە هۆش و دەروونیش وردی و ئارامی. بە ڕاستی ئەو نەک هەر وەک شاعیری ڕابەر و پێـشـەنگ و مەزن، بەڵکو وەک هونەرمـەندێکی گـەورە و بێ هاوتاش بووە. لە جـۆر و بیـرکـردنەوەی زۆر ورد و هۆشمەندی بێ وێنەی.

لە تێـڕوانین و تەمـاشای دەبێ چاوەکـانی نالی چ جۆرە هاوێنە و زەڕڕەبینیـــان هەبووبێت بۆ ڕەســـمکردن و وێنەگـرتنی ئەو نیگار و وێنانە کـە تا دنیـا دنیـایـە نە تێکدەچن و نە ڕەنگیش دەدەنەوە. دەڵێـن (نابێ دنیـا «بەو شێوەیەی کە هەیە» باشتر و جوانتر و داهێنەرانەتر بێت لەوەی کـە هەیە و پێش چاوە)«١٢». ئەو گـۆتەیەش سێـبەر یا ڕاڤەی ئەو فەرمـوودەیە کە لە قـورئاندا هاتووە (... وخلق كل شيء فقدره تقديرا)«١٣». واتە (هەمـوو شـــتێ لە ڕادەی خـــۆی دروست کـــرد و ئـەندازەی گرت)«١٤». باری تەعـالا ئەو سروشـتـەی ئێـمـە و ئەو گـەردوونە پان و پۆڕە بێ کـۆتاییـانەی خـولـقـاندووە و دایەزراندووە، حسێب بۆ هەمـوو کـار و جووڵە گـەورە و بچـووکەکـانی دەوروبەر و چەرخ و گـەردوون زۆر بە وردی کراوە، هەر بۆیە دڵ و هۆش و هەستەکان بە سەرسوڕمان و چاوی ئەبڵەقەوە تەماشا و سەیری دیاردەکانیان دەکەن. (ئەوەیان نموونەی ئەو شـیـعـرەیە کـەوا خـۆشـیـمـان پێدەبەخشێ، لەبەر ئەوەی ئارەزووی دلۆڤانی و دڵنەرمی مرۆڤ بۆ ڕێک هێنان و تەواوی دابین دەکات)«١٥».

ئاسمانی حوسنی مەحبووبم بە ئەبرۆ و زولف و ڕوو
دوو هیلال و دوو شەو و دوو ماهی تابانی هەیە ١١٤

نالی دێڕ و شیعری هەیە دەبێ لە سەرەوەی جوانکاری و حـسـێـبی بۆ بکرێ، چونکە (زانسـتی جـوانی- ئیـسـتـێـتـیـکا- «وەک زانست» بایەخ بە دۆزینەوەی چیـیـەتی جـوانی دەدات، لەگـەڵ ڕوونکردنەوەی

ڕواڵەتەکانی جوانی فۆنیمەکانی «واتە یەکەکانی جوانی» لە بابەتەکاندا و جیاوازییەکانی لەلای مرۆڤ و سروشت، لە ڕواڵەتەکانی دیکەی ژیان)«١٦». گەنجینەکانی ئەو بە چ پێوانە و تەرازووەک بکێشرێ بۆ سەوداکردن و ئاڵوگۆڕکردنیان.

هەناسەم زولفەکەی لاداو و مەیلێکی نەکرد چاوی
نەسیم ئەنگوت و شەو ڕابرد و نێرگس هەر لە خەودایە
١١٣

پاش خوێندنەوە و هەڵگێڕ و وەرگێڕکردنی سەرچاوەکانی بابەتی جوانکاری (ئیستێتیکا) یا هەر وەکو قوتابخانەیەکیش ئەگەر سەیری بکەین دەبینین دامەزراوێکە بۆ جۆشدان و تازەبوونەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ڕێ و ڕێبازی وای بۆ دانراوە ڕەخنەی ئەدەبی نوێ ڕەگ و ڕیشە داکوتێ و بەرەو پێشەوەشی ببا، هەر بەهۆی ئەو تەوەرە دامەزراوانەی نێوەندی ئەو قوتابخانەیە دەتوانرێ هەموو لایەنەکانی جوانی و پاشانیش جوانکاری شرۆڤە بکرێت، چونکە بمانەوێ و نەمانەوێ (خودی جوانیش بۆتە مەیدان و گۆڕەپانی جوانکاری)«١٧». ئەو هاوکێشەیەش شتێکی بەڵگە نەویستە ئەگەر جوان و جوانی نەبێت، جوانکاریش هەر بوونی نابێت.

تووڕەت وەکو تۆماری شکستە و سەری کوڵمت
بۆ نووری سەوادم بووەتە شەمعی موتالا ٤٩

بۆ سەیر و تەماشای جوانی و دواتر داهێنانی بەرهەمێک کە پڕاو پڕی جوانکاری بێت نالی تەنیا متمانەی بە چاوی سەر و هەستەکانی خۆی و دواتر چاوی دڵ کردووە و بەس، ئەو هیچ پێوەندی بە بینین و سەیر و جۆری تەماشای ئەم و ئەوەوە نەبووە، ڕقیشی لە لاساییکردن بۆتەوە.

خەراباتی دڵی (نالی) مەفەرموو چانییە قوربان
بە مەرگی تۆ قەسەم چاوم بە زیکرت بەیتی مەعموورە
٩٤

بناغە و دروست بوونی ئەو نالییەی کە بەم شێوەیە خۆی بنیاد نا لەسەر ئەو خاڵانە و چەند خاڵێکی تر دروست بووە. نالی هیچ گوێ نادات هەموو ئەو خەڵک و کەسانەی چاوی خێڵ بە ناشیرن دەبینن و دەزانن، فەلسەفەی جوانی ئەو لە تێڕوانینی خۆی دروست دەبێ، جوانی و جوانکاریش ئەوەیە کە ئەو لە ژوورەوە هەستی پێکردووە و وێنەی کێشاوە، نەک ئەو جوانییەی کە بە سادە و سانایی دەبینرێت (ئەو جوانییەی ئێمە بە هەستەکانمان دەرکیان پێدەکەین، ئەمانە جەوهەر و کاکڵی جوانی نین، بەڵکو تەنیا دەرککردنە بەو جوانییە و بەس)«١٨».

پێم دەڵێن مەحبووبە خێل و قیچە مەیلی شەڕدەکا
خێل و قیچە یا تەرازووی نازی نەختێ سەر دەکا
خێل و قیچە یا بە غەمزە بۆ نیشانەی دڵ بە چاو
مەیلی ڕاست ئاوێتنی مۆژگانی دڵ پەیکەر دەکا
عەکسی چاوی تۆ لە چاویدا بە خواری تێ دەگەی
کە چ نەزەرکەی فەرقی خواروو ژوور و خێر و شەڕ دەکا
٥٤

دەڵێن و نالێن دەبێ چ نرخ و بەهایەکی لای نالی هەبووبێت، ئەو بە ئازایی و ئازادی ژیا، بە ئازادی و بە ئازاییش سەری نایەوە، هەر ئەم جمکە وشانەش نەمری و جاویدانی پێ بەخشێ، ئەو بە ڕێگایەک گوزەری کردووە پێش ئەو هیچ مووتەنەفیسێک ڕێگاکەی نەکوتاوەتەوە. بە وردبوونەوە لە شیعرەکان و ئەو قسانەی سەرەوە، دەگەینە ئەو ڕاستییەی کە تێڕوانینی یا وردبوونەوەی لە جوانی و جوانکاری کەسی یا خودی بووە ناک بابەتی، باشترین نموونەش قەسیدەکەیەتی کە بۆ ماهشەرەف خانمی ئەردەڵانی (مەستوورە)ی نووسیوە. وای تێدەگەم نالی لەو قەسیدەیە لە زۆر لایەنی کەسی و مەبدەئی و ڕەوشتی خۆی داماڵیوە و بەرامبەریان دوورە پەرێز وەستاوە تەنیا بۆ ئەوەی کۆمەڵە وێنە و سیفەتێکی شیعری وا بێنێتە ناوەوە بە هۆیانەوە مەستوورە توانی بە سانایی و بێ بەربەست لە دەرگاکانی نەمری بدا و جوانییەکەی بە خامەیەکی وا تۆمار کراوە نە دەژاکێ و ن سیس و لۆچ لۆچی بە خۆ دەبینێ.

مەستوورە کە حەسناو و ئەدیبە بە حیسابێ
هاتە خەوم ئەمشەو بە چ نازێک و عیتابێ ١٦٢

کاسەیکی بلوورین و نوخوونی لەسەرا بێ
نەختێکی لەبەر مەوجی لەتافەت قەڵیشابێ ١٦٣

دورجێکی موجەوهەر کە هەموو حوسن و بەها بێ
دوڕڕێکی مونەووەر کە هەموو ئاوی سەفا بێ ١٦٤

دنیا یا بۆشایی ئاسمانی جوانکاری شاعیر و هونەرمەندی ئازادی دەوێ، دەبێ پەڕ و باڵی خەیاڵ کراوە و ڕەها بێت و کۆت و زنجیرەکانی ورد و خاش کرابن، ئەو کۆت و زنجیرانەی بە هەر ناوێکەوە بووبێت هەر بۆ ئەوەی بێن بە بەربەست و ئاستەنگ، وێنە هونەری و ڕەسەنەکان چاپ نەکرێن و لە دایک نەبن. لەو قەسیدەیە نالی پشتی لە هەموو شتەکان کردووە و هەموو گیانی بۆتە چاو و تەماشای مەستوورەی پێدەکا، خامەکەی ئەو دەوری کامیرایەکی یەکجار حەسساس دەبینێ و وێنەی هونەری قەشەنگی وامان نیشان دەدا نەک ئێمەی خوێنەر بەڵکو خودی مەستوورەش پێیان سەرسامە و ئافەرینی دەست ڕەنگینی خامەکەی نالی دەکا (شیعر دووبارە کردنەوە یا گێڕانەوەی باشتر و چاکتری ڕووداوەکانە بە شێوەیەکی خەللاق و بە توانایەکی مکۆم)«١٩».

بورجی درەختی سەوزی بڵندە وەک ئاسمان
پێوەی شکۆفە هەر وەکو نەجمن بە ڕەوشەنی

ئەگەر ئامانجی جوانکاری چێژ و خۆشی بەخشین بێت، لووتکەی ئەو چێژ و خۆشییانە لە دێڕ و وێنە هونەرییەکانی نالی بەدەست دێت و تێدا وێژدانیش نەفەسێک هەڵدەکێشێ و ئاسوودە دەبێت. هێنانەوەی نموونە و وێنەی جوانی هونەری شیعری لای نالی ئەوەندە زۆرە، بۆیە ئێمە لە ترسی دووبارە بوونەوە و درێژدادڕی بۆ ئەم بابەتە بەوەندەی وازمان هێنا وەک دەڵێن (مشتێک نموونەی خەروارێکە). هەر ئەوەندە ماوە بڵێم:

زارم وەکو هیلال و نەحیفم وەکو خەیاڵ
ئایا دەکەومە زار و بە دڵدا دەکەم خوتوور؟(*)

پەراوێز و سەرچاوەکان:

١- حسين خمري (د)، بنية الخطاب النقدي، الطبعة الاولى، دار الشؤون الثقافة العامة، بغداد، (١٩٩٠)، ص٣٩.

٢- لە زۆر شوێنا لە دیوانەکەی نالی وشەی (جەوان) وەک لاو و گەنج بەرامبەر بە پیر بەکارهاتووە، لەو دێڕەی کە وەک نموونە تۆماری دەکەین ئەوەی لێ دەفامرێتەوە بە (جوان)یش بخوێندرێتەوە، نالیش هەر وای نووسیوە (جوان):

ئەو پیری خەرەف ئافەتی مەڕواو سەفا بوو
تۆ شۆخ و جەوان دوور بی لە ئافات و خورافات
(تۆ شۆخ و «جوان» دوور بی لە ئافات و خورافات)
١٣٦

لە نوسخە و چاپی تر هەر (جوان) تۆمارکراوە. نالی (دیوان) ل ١٤١.

٣- لەبەر ئەوەی لەو وشانەدا هەیە کە لە جارێک زیاتر بەکارهاتوون، ئێمە تەنیا ژمارەی یەک لاپەڕە و دێڕمان بۆ هەمووان نووسیوە:
زەهرا-ل٤٤-٣، خووبان-ل١٣٤-٥، مەهڕوو-ل٨٦-٦، خان و مان-ل١٥٣-٢، شۆخ-ل٥٦-٤، گوڵچەهرە-ل١٣٢-٨، مەلیح-ل١٢٢-٣، غەڕڕا-ل٦٦-٧، دڵڕفێن-ل١١٣-٥، دڵفریب-ل٩٣-٧، سەباحەت-ل١٢٢-٣، زیب-ل١٣٧-٨، فەڕ-ل٢٤٨-٣.

٤- جاستون باشلار، جماليات المكان، ترجمة غالب هلسا، كتاب الاقلام (١)، دار الجاحظ للنشر، بغداد، ١٩٨٠، ص٦٩.

٥- م. اوفسيانيكون- ز. سمير نوفا، موجز تاريخ النظريات الجمالية، تعريب باسم السقا، دارالفارابي، بيروت ١٩٧٥، ص١٦١.

٦- جاستون باشلار، جماليات المكان، ص٢٩.

٧- جيروم ستولنيتز، النقد الفني، ترجمة: د. فؤاد زكريا، الطبعة الثانية، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت، (١٩٨١)، ص٣٥٣.

٨- غيورغي غاتشف، الوعي والفن، ترجمة: د. نوفل نيون، عالم المعرفة (١٤٦)، الكويت، (١٩٩٠)، ص١٢٢.